

RECENZJE

ANNA PIOTROWICZ* | UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA, POZNAŃ

Magdalena Puda-Blokesz, *Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*

BIBLIOTECZKA TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW JĘZYKA POLSKIEGO NR 26, KRAKÓW 2015, S. 190

Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, której tradycje sięgają roku 1920¹, wzbogaciła się o bardzo cenną pozycję z zakresu frazeografii. Jest to trzeci słownik frazeologiczny wydany przez Towarzystwo i na pewno osiągnie taką samą popularność jak dwa poprzednie². Choć leksykon Magdaleny Pudy-Blokesz ma w podtytule słowo *mały*, jest to publikacja, która spełnia wszelkie warunki dzieła naukowego, a zarazem jest przystosowana do odbioru przez szeroki krąg tych użytkowników języka, którzy chcieliby pogłębić swoją wiedzę na temat kultury antycznej i jej śladów w polszczyźnie.

We *Wprowadzeniu* (rozpoczynającym się – tak jak i wszystkie rozdziały części wstępnej – interesującym mottem) do *Małego słownika mitologizmów frazeologicznych języka polskiego* Autorka wyjaśnia pojęcie zawarte w tytule, które wcześniej sformułowała w swojej monografii *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)* (Collegium Columbinum, Kraków 2014). Konstatuje, że frazeologizmy mitologiczne należą do

szerszej grupy mitologizmów, czyli utrwalonych i odtwarzalnych jednostek danego języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicznymi, reprezentowanych przez wyraz lub połączenie wyrazowe i reprezentujących utrwalone w danym języku znaczenie (s. 3).

Jest ona świadoma, że frazeologizmów tych używają osoby o wyższych kompetencjach nadawczo-odbiorczych, które „właściwie potrafią zastosować znany im kod kulturowy” (s. 4), dlatego też związki te przechodzą już do biernego słownictwa wielu Polaków, współcześnie wychowanych głównie na przekazach ikonicznych. Celem Autorki jest zatem zebranie i opis tych spetryfikowanych połączeń wyrazowych, które – jak słusznie zauważa – rozproszone

* ape@amu.edu.pl

1 Ukazały się wówczas dwie publikacje: K. Nitsch, *O języku polskim – obszar, narzecza, pokrewieństwo, dzieje, opracowania*, Warszawa 1920 oraz *Wybór z pism Jana Kochanowskiego*, wydany ściśle według pierwszych druków, objaśniony przez Kazimierza Nitscha, Kraków 1920.

2 Dwa takie słowniki wydane (poza serią Biblioteczki) przez Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego to: S. Bąba, J. Liberek, *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, wyd. 1, Warszawa–Kraków 1992, wyd. 4, Warszawa–Kraków 2003, oraz J. Godyń, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, wyd. 1, Warszawa–Kraków 1995, wyd. 2, Warszawa–Kraków 2006.

dotąd w różnych źródłach leksykograficznych, „tracą nie tylko swoje więzi, nierzadko również tożsamość” (s. 6).

Kompozycyjnie przemyślaną część wstępną słownika otwiera rozdział *Wpływ antyku na kulturę polską – mitologia* (s. 7–14). M. Puda-Blokesz przypomina, że wpływy antyku na płaszczyznę językową odnaleźć można w terminologii naukowej (np. wirus komputerowy *koń trojański*), w chrematonimii (np. zakład pogrzebowy *Hades*), w semantyce słów (np. *chimera*, *cerber*), a także w tym, co stanowi przedmiot jej zainteresowań badawczych, czyli we frazeologii (np. *syzyfowe prace*). Jest to naukowy wywód podany w formie zrozumiałej dla każdego odbiorcy. Autorka zarysowała tu także historię kształtowania się dyscypliny naukowej zajmującej się badaniami nad wierzeniami antycznymi od jej XIX-wiecznych początków po współczesne specjalistyczne badania mitograficzne (w aspekcie psychologicznym, socjologicznym, antropologicznym i fenomenologicznym). Właściwie dobrała literaturę przedmiotu, dzięki czemu dociekliwszy czytelnik może skorzystać ze wskazówek bibliograficznych zawartych w przypisach.

Kolejny rozdział to *Słownik – koncepcja leksykograficzna, makro- i mikrostruktura* (s. 15–42). Z wielką konsekwencją metodologiczną tłumaczy w nim Autorka założenia słownika i prezentuje jego strukturę, stosując wypracowane w nauce narzędzia metaleksykograficzne. Rozpoczyna od motta zaczerpniętego ze *Szkiców o skrzydlatych słowach* Wojciecha Chlebdy (Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005) i przyznaje, że u podstaw jej pracy legło wyzwanie uczonego, by powstało odrębne opracowanie ukazujące bogactwo spetryfikowanych połączeń wyrazowych o proveniencji mitologicznej. W rozdziale tym Autorka stosuje odpowiednie śródtytuły odsyłające czytelnika do poszczególnych członów podtytułu słownika (MAŁY – SŁOWNIK – MITOLOGIZMY FRAZEOLOGICZNE) oraz uzasadnia wybór tytułowego frazeologizmu *po nitce do kłębka*, który „obrazuje proces gromadzenia i opisu frazeologizmów motywowanych mitologicznie, proces stopniowo prowadzący do celu” (s. 17). Źródła ekscerpacji materiału to słowniki frazeologiczne, paremiologiczne i słowniki ogólne języka polskiego z XX i XXI wieku, choć oczywiście zasób badanych mitologizmów jest starszy, gdyż w wielu z tych słowników uwzględniono teksty dawniejsze. No w o ś c i ą słownika M. Pudy-Blokesz jest to, że mitologizmy porządkowane są zależnie od ich m o t y w a c j i m i t o l o g i c z n e j sygnalizowanej formalnie przez komponent mitologiczny (grecki, rzadziej rzymski, niekiedy inny, np. egipski lub słowiański), a także to, że w każdym artykule hasłowym podano szczegółową a d n o t a c j ę leksykograficzną o występowaniu danego frazeologizmu w ekscerpowanych źródłach. Główne cele słownikowego opisu:

- (1) stosowanie jednorodnych zasad hasłowania, (2), konsekwentne definiowanie każdej jednostki hasłowej, (3) zwiększenie informacji o genezie, (4) stosowanie logicznego systemu odsyłaczy i indeksów, (5) dążenie do naukowej precyzji w opisie połączonej z przystępnością słownika dla szerszych kręgów odbiorców (s. 20)

zostały w pełni przez Autorkę osiągnięte. Zaznacza ona, że duża część mitologizmów frazeologicznych zawiera – co oczywiste – komponent mitologiczny. Może to być nazwa własna (*stajnia Augiasza*), wyraz pochodny od tej nazwy (*stajnia augiaszowa*), inna nazwa mitologiczna

(*nektar boski*) bądź eponim (*koło fortuny*). Do frazeologizmów eponimicznych należą też związki, których składnikami są teonimy (*syn Marsa*), pseudoantropimy (*puszka Pandory*), pseudozoonimy (*dosiadać Pegaza*), toponimy i pseudotoponimy (*kraina cieni*), pseudoetnonimy (*uczta Lapidów*). Mniejsza część zgromadzonego zbioru to frazeologizmy pozbawione komponentu mitologicznego, nawiązujące jednak do wydarzenia lub postaci rodem z mitologii, co nie zawsze uświadamiają sobie użytkownicy polszczyzny o mniejszej kompetencji językowo-kulturowej, którym słownik może służyć pomocą. Są w nim zatem i takie jednostki, jak *złote runo*, *jabłko niezgody* czy *kapłanka/strażniczka domowego/rodzinnego ogniska*. Autorka przyjęła klasyczną już dziś funkcjonalną klasyfikację frazeologizmów Andrzeja Marii Lewickiego i Anny Pajdzińskiej³, wyróżniając w słowniku wyrażenia, zwroty, frazy i związki porównawcze (w takiej kolejności występują one w artykułach hasłowych⁴). Ze względu na kryterium stopnia leksykalizacji brała pod uwagę idiomy i frazemy. W zasobie słownikowym nie uwzględniła terminów naukowych, nawet tych, które funkcjonują w polszczyźnie ogólnej (*kompleks Edypa* czy wymieniony już *koń trojański*, który w znaczeniach innych niż terminologiczne oczywiście w leksykonie występuje). Makrostrukturę *Małego słownika mitologizmów frazeologicznych języka polskiego* wyznacza układ gniazdowo-alfabetyczny, dzięki czemu wyraźne są powiązania genetyczne między jednostkami. Reprezentantem gniazda jest komponent mitologiczny wyrażony w mitologizmie frazeologicznym formalnie, *explicit* (np. DEJANIRA – *koszula/szata/suknia Dejaniry*; PENATY – *przenosić swoje (lary) i penaty*) lub semantycznie, *implicit* (np. MOJRA – *nić życia/żywota*; WESTA – *kapłanka/strażniczka domowego/rodzinnego ogniska*). Zależności genetyczne i semantyczne między poszczególnymi frazeologizmami wskazuje system odsyłaczy. Mikrostruktura słownika opisana jest równie precyzyjnie, z wykorzystaniem elementów graficznych. Autorka objaśnia poszczególne elementy artykułu hasłowego, którymi są: komponent mitologiczny, jego etymologia i klasyfikacja genetyczna, jednostka hasłowa (inwariant) z etymologią i kwalifikatorami, warianty, synonimy (wśród nich zarówno mitologizmy, jak i związki o innej proveniencji), definicja, źródła leksykograficzne, motywacja mitologiczna (wyróżniona ramką na szarym tle) oraz (fakultatywnie) rozbudowane mitologizmy frazeologiczne (sentencje, przysłowia i skrzydlate cytaty z komponentem mitologicznym). Rozdział zamyka informacja o indeksie wyrazów wchodzących w skład mitologizmów. Warto podkreślić, że w indeksie (s. 177–184) liczącym aż 425 wyrazów są uwzględnione wszystkie autosemantyczne wyrazy (z wyłączeniem *być i mieć*) tworzące strukturę słownikowych mitologizmów, a więc zarówno np. *Charon*, *Kastor*, *Ulisses*, jak i *niezgoda*, *przenosić*, *wielogłowy*. Jak słusznie zauważa M. Puda-Blokesz:

Ta nietypowa forma indeksu może posłużyć do wyszukania każdego utrwalonego związku wielowyrazowego o proveniencji mitologicznej, nawet wtedy gdy dysponujemy szczątkową wiedzą na temat jego struktury (s. 42).

Przed zasadniczą częścią słownika umieszczono jeszcze *Wykaz skrótów i kwalifikatorów*, *Wykaz opracowań leksykograficznych ze skrótami*, *Wykaz oznaczeń* oraz *Bibliografię*. W tak

3 A.M. Lewicki, A. Pajdzińska: *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 315–333.

4 Porządek ten zupełnie wyjątkowo nie jest zachowany, por. hasło FORTUNA (s. 96–103).

precyzyjnie zaprojektowanym *Słowniku* (s. 55–175) odnajdujemy znane mitologizmy frazeologiczne, np.: *pięta Achillesa/achillesowa, zostać/być ugodzonym strzałą Amora/Erosa/Kupidyna, pod (czyjaś) egidą, fama głosi/niesie, stentorowy głos, męki Tantala*, jak i mniej znane, np.: *dawać jabłka Alkinoosowi, list Bellerofonta, spiż dodoński, koło Iksjona, narcyz kałamarza*. Warto podkreślić, że Autorka podjęła trud zdefiniowania jednostek, które nie zostały zdefiniowane w ekscerpowanych źródłach (co ważne, niekiedy dotyczy to dwu znaczeń frazeologizmu). Definicje takie oznaczono w słowniku gwiazdką. Są to przykładowo: *wyprawa (Argonautów) po złote runo* 1. ‘przedsięwzięcie trudne do zrealizowania (niebezpieczne), ale prowadzące do uzyskania zaszczytu, bogactwa, satysfakcji’, 2. ‘wyprawa (daleka) w wiadomym celu, w poszukiwaniu czegoś wartościowego’ (s. 64); *edypowa zagadka* ‘zagadka trudna do odgadnięcia’ (s. 85); *hydra (jędza) niezgody powstaje* ‘narastanie zła i niezgody, szerzenie się nieporozumień’ (s. 113, tu przez pomyłkę człon wymienny w nawiasie (jak fakultatywny) zamiast po ukośniku, a nominalna forma definicji nie przystaje do frazeologizmu, który jest frazą), *ikarowe skrzydła* || *skrzydła Ikara* (kreski pionowe oddzielają warianty) ‘coś nietrwałego, jednak wartościowego, dla czego warto podjąć ryzyko’ (s. 114). Słownik nie ma charakteru normatywnego, jednak szczególnie rażące formy zostały opatrzone skrótem (*błęd.*), np. *puszka z Pandorą/pandorą*.

Nieocenioną wartością *Małego słownika mitologizmów frazeologicznych języka polskiego* M. Pudy-Blokesz jest nie tylko zgromadzony w nim zasób frazeologizmów, ale także i to, że może on być podręcznym naukowym źródłem wiedzy o antyku i mitologii dla szerokiego kręgu odbiorców, w tym uczniów, nauczycieli, studentów, dziennikarzy i animatorów kultury. Takie swoiste kompendium tworzą rozbudowane informacje w szarych ramkach oraz rozbudowany system odsyłaczy. Badacze frazeologii docenią szczegółowe adnotacje leksykograficzne, a także możliwość porównania zasobu jednostek jedno- i wielokształtnych w obrębie mitologizmów oraz ich potencji derywacyjnej (zwłaszcza liczne przykłady nominalizacji zwrotów typu (*sypać się / posypać się*) *jak z rogu obfitości* bądź tytułowe (*dojść/dochodzić/trafić*) *po nitce do kłębka*). Brak poświadczeń cytatowych (aktualizacji tekstowych) Autorka przekonująco uzasadnia, pisząc:

W mikrostrukturze słownika nie uwzględniono egzemplifikacji materiałowo-tekstowej mitologizmów frazeologicznych. O tę niezwykle istotną część opisu leksykograficznego często apelują badacze, zwracając jednocześnie uwagę na charakter i jakość fragmentów (źródeł) ukazujących kontekstowe i znaczeniowe oblicza danego związku frazeologicznego (czyli jego użycia). Biorąc pod uwagę trudności związane z doбором i przeredagowywaniem cytatów lub spreparowanych fragmentów tekstu ilustrujących różnorakie użycia danej jednostki, nie podjęto tutaj próby z góry skazanej na niepowodzenie. Materiał poddany opisowi już raz został mniej lub bardziej trafnie zilustrowany w źródłach leksykograficznych, dlatego też ograniczono się do wskazania miejsc w słownikach (s. 39–40).

Warto zachęcić młodą uzdolnioną badaczkę krakowską, aby podjęła kolejne wyzwanie – W. Chlebdy wyrażone w *Szkicach o skrzydlatych słowach* (na co sama przecież zwraca uwagę – por. przypis 16, s. 40), by jednostki frazeologiczne ukazywać nie tylko w ich stanie statycznym (leksykograficznym), ale także dynamicznym (w tekstach). W wykonaniu M. Pudy-Blokesz na pewno nie będzie to praca ani syzyfowa, ani danaidowa.